

**СУЧАСНІ ВИМІРИ ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В ЕКОЛОГІЧНІЙ ЕТИЦІ У КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ
СТАЛИМ РОЗВИТКОМ**

УДК 65 [17:504]

Ільїна Г. В.

Розглядається проблема відповідальності в умовах формування нових еко-етичних імперативів. Виявляються теоретичні засади екологічної етики при переході від антропо- до біо- та екоцентризму. Відповідальність визначається як засадничий принцип, за яким мають діяти людина та організації та який вкорінюється внаслідок світоглядного повороту, що відбувається у процесі глобалізації екологічної проблематики. Розглядається проблема виходу настанов екологічної етики на нормативний рівень. З'ясовується роль переходу еко-етичних настанов із традиційного індивідуального рівня на глобальний через конституювання принципу відповідальності перед майбутніми поколіннями, а також їх концептуалізація через декларування екологічних вимог до урядів, громадян, неурядових організацій, секторів промисловості та бізнесу.

Ключові слова: відповідальність, етика майбутнього, екологічна етика, антропоцентризм, біоцентризм, екоцентризм, сталий розвиток.

.....

**СОВРЕМЕННЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭТИКЕ В КОНТЕКСТЕ УПРАВЛЕНИЯ
УСТОЙЧИВЫМ РАЗВИТИЕМ**

УДК 65 [17:504]

Ильина Г. В.

Рассматривается проблема ответственности в условиях формирования новых эко-этических императивов. Выявляются теоретические основы экологической этики в условиях перехода от антропо- к био- и экоцентризму. Ответственность определяется как основополагающий принцип, в соответствии с которым должны действовать человек и организации и который укореняется в результате мировоззренческого поворота, происходящего при глобализации экологической проблематики. Рассматривается проблема выхода установок экологической этики на нормативный уровень. Выясняется роль перехода эко-этических установок из традиционного индивидуального уровня на глобальный через конституирование принципа ответственности перед будущими поколениями, а также их концептуализация через декларирование экологических требований к правительствам, гражданам, неправительственным организациям, секторам промышленности и бизнеса.

Ключевые слова: ответственность, этика будущего, экологическая этика, антропоцентризм, биоцентризм, экоцентризм, устойчивое развитие.

**MODERN DIMENSIONS OF THE CHALLENGES OF RESPONSIBILITY
IN ENVIRONMENTAL ETHICS IN THE CONTEXT OF MANAGEMENT
FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

UDC 65 [17:504]

H. Ilin a

The paper deals with the problem of responsibility in the formation of new eco-ethical imperatives. Theoretical foundations of environmental ethics in the transition from anthropo- to bio- and ecocentrism are identified. Responsibility is defined as a fundamental principle according to which a person and organizations should act. This principle is a result of the world-view turn that deals with globalization of ecological problems. The problem of the release of environmental ethics guidelines on the regulatory level is revealed. The role of the transition of environmental ethics attitudes from traditional individual to new global level is considered as a consequence of implementation of the principle of responsibility towards future generations. The conceptualization of environmental ethics in the way of its requirements for governments, citizens, non-governmental organizations, industry and business sectors is indicated.

Key words: responsibility, ethics of the future, environmental ethics, anthropocentrism, biocentrism, ecocentrism, sustainable development.

Поряд із класичним філософським дискурсом щодо проблеми відповідальності нині виникає ряд її альтернативних інтерпретацій та вимірів у зв'язку із її включенням у центральну тематику бізнес-етики. Соціальна відповідальність бізнесу сьогодні починає традиційно розглядатися як така, що має три основні складові – соціальну, екологічну та економічну, а відтак виникає питання про екологічну етику підприємця. Особливо актуальною ця проблема постає із поширенням "зеленого бізнесу", "зеленого інвестування" тощо. Розвиток цієї тематики дозволяє констатувати два соціальні зрушення, які відбулися останнім часом. Перше – це глобалізація екологічних проблем, яка приводить до переосмислення підходів людини до природокористування – з одного боку, та зміна ролі екологічних імперативів – з іншого. Друге – це ментальна трансформація, що долає світоглядну орієнтацію на антропоцентризм, який панував у екологічному мисленні людини майже протягом усього її соціального життя на Землі. Відтак виникають нові імперативи екологічної етики, які виражаються в нових вимогах до поширення принципів екологічної етики громадянами, громадськими та бізнес-організаціями, урядами. Екологічна етика починає інтерпретуватися як етика майбутнього, отже, отримує нові завдання – зокрема, завдання впровадження світоглядних засад екологічного мислення.

Тема відповідальності у контексті "етики майбутнього" розробляється Г. Йонасом та Й. Рау, засади сучасної екологічної етики визначені на основі робіт Д. Березюка, М. Мальованого, В. Дячка, Ю. Ятчишина, П. Каррі, економічну проблематику екологічної відповідальності розробляють Н. Мусис, М. Мастушкін, Г. Купалова, В. Сабадаш, І. Мазур, О. Іванов.

Дослідження концентрується на трьох взаємопов'язаних вимірах екологічної етики: по-перше, на проблемі розуміння відповідальності як еко-етики

настанови; по-друге, на світоглядному переході від антропо- до біо- та екоцентризму; по-третє, на появі нормативних способів функціонування екологічної етики. Поєднання цих елементів дозволяє виявити світоглядні особливості сучасних етичних імперативів і демонструє їх трансформацію, яка є актуальною темою дослідження.

Метою дослідження є виявлення нових вимірів теми відповідальності у сучасному етичному дискурсі з точки зору його включення в соціо-економічні практики з позиції його актуалізації в соціо-економічній діяльності людини, організацій та держав.

Екологічна етика – це наука, що досліджує моральну відповідальність людства за його самобереження, а також за підтримку та сталий розвиток усього живого на Землі. Поняття відповідальності, закладене в основу екологічної етики, ґрунтується на уявленні про неможливість існування сучасної людини без розгляду питання про самобереження на фундаментальному рівні. Нині людина відповідальна не лише за власні вчинки, але й перед майбутніми поколіннями. І саме цей другий тип відповідальності – "відповідальність перед" людством (життям, майбутнім) – є основою сучасних етичних концепцій, зокрема екологічної етики, яка виступає формою етики майбутнього [1].

До середини ХХ ст. відповідальність як етична та філософська категорія визнавалася індивідуальною характеристикою людини і пов'язувалася з її індивідуальною свободою. Але зростання масштабів колективної діяльності людей та її технічна інтервенція в природу зумовлює відповідальність людства перед природою, і без усвідомлення цієї відповідальності майбутнього може не бути.

"Людина – єдина відома нам істота, яка здатна бути відповідальною. Тож якщо вона може, вона має відповідати" [1, с. 23], – заявляє німецький мислитель Г. Йонас, концепція якого є засадничою в розвитку етики. На його думку, саме принцип відповідальності повинен

бути основоположним принципом світогляду сучасної людини. Пов'язано це із зростанням влади людини, адже обсяг відповідальності пропорційний обсягу влади, якою володіє людина. Сьогодні обсяг цієї влади поширюється і на можливість знищити людське життя на Землі. Тому етика відповідальності – це етика майбутнього, спрямована на збереження життя.

Основні положення, на яких Г. Йонас ґрунтує світоглядні засади етики майбутнього, такі [2]:

1. *Вразливість природи.* Людина має владу над усією біосферою планети. Тому обов'язком людини є врахування цієї влади в процесах своєї життєдіяльності та соціоекономічної діяльності. Збереження природи – моральний інтерес людини.

2. *Нова роль знання в моралі.* Етика повинна брати до уваги глобальні умови життя людства, знання про які повинне відповідати казуальним масштабам людської діяльності. Моральний вимір знання пов'язаний із тим, що незнання про наслідки цієї діяльності може загрожувати існуванню людства.

3. *Новий вимір власного морального права людини.* Обов'язки людини повинні виходити за межі антропоцентризму, адже турбота про довкілля є чинником людського блага.

Отже, не людина, а людство є основною проблемою сучасної етики, й найбільш важливою настановою є моральність не дії, вчинку, але їх наслідків, а метою – неперервність людського життя. Відповідно до вказаних трансформацій, Г. Йонас формулює категоричний імператив сучасної етики: "Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на Землі" [2, с. 27].

Задля збереження автентичного людського життя на Землі необхідно сформувати новий спосіб взаємодії людини, техніки і природи. Саме люди відповідальні за технічний розвиток, і необхідною є раціональність та передбачливість у наданні переваги розитковій певних сфер науки і техніки. Безумовно, чітко визначеної системи цінностей у даній сфері немає, тому наявні розбіжності в теорії етики майбутнього і практичному розвитку сучасного суспільства. На думку Й. Рау, "ми більше проймаємося недовірою до техніки, ніж страхом, осторогою, сумнівом у людях і природі" [3, с. 151]. Водночас саме поняття страху в концепції відповідальності Г. Йонаса суттєво переоцінюється: якщо традиційно страх вважався недоліком і ознакою слабкості індивіда, то в етиці майбутнього страх – це чеснота. Саме страх перед можливими наслідками людської діяльності та їх загроза людству надають змогу діяти відповідно до категоричного імперативу.

Таким чином, екологічна етика ґрунтується на критиці традиційної етики. Сьогодні вона концептуалізується в декількох основних напрямках, у становленні яких можна віднайти певну внутрішню логіку розвитку еко-етичної думки. Така логіка передбачає поступовий перехід від властивого традиційній етиці антропоцентризму, який проголошує людину найвищою цінністю, до біоцентризму, основною тезою якого є повага до всього живого і життя в цілому, а далі – до екоцентризму як збереження стабільності екосистем, частиною яких є людство, що провадить активну соціоекономічну діяльність.

Традиційні етичні системи були зосередженими на людині, відповідальність якої визначалася в контексті свободи і необхідності. Разом із тим вона ґрунтувалася на взаємодії людей. Загальновідоме "золоте правило етики" проголосувало: "чини з іншими так, як хотів би, щоб чинили з тобою" та включало передусім формування

моделей поведінки у спілкуванні та взаємодіях з іншими людьми. Нині людина та створені нею організації відповідальні не тільки перед іншими, оскільки розширилися можливості наслідків їх діяльності. Тепер люди та організації несуть потенційну загрозу майбутньому: діяльність може призвести до катастроф планетарного масштабу.

Антропоцентризм – це світоглядна система, відповідно до якої цінності людини визначаються як найвищі та найважливіші, будь-які інші аксіологічні настанови є другорядними і менш значущими. Б. Нортон виокремлює дві основні форми антропоцентризму. Крайній антропоцентризм (*strong anthropocentrism*) зосереджений на людині як центральній і найважливішій цінності, при цьому цінності природи і довкілля визнаються тільки в тому разі, якщо вони покликані задовольнити потреби людини. Слабкий антропоцентризм, або антропоцентризм у широкому розумінні (*weak, or extended anthropocentrism*), передбачає, що цінності природи визнаються в тому разі, якщо вони впливають на світобачення людини та формують її ідеали [4]. В обох випадках людина є центром ціннісної системи координат, інші живі істоти та природа можуть посідати таке місце в ієрархії людських цінностей, проте не мають аксіологічної самодостатності, не є самоцінними.

Постає питання: чи входить антропоцентризм у дисонанс з відповідальністю як винятковою і принциповою властивістю діяльної людини? Безумовно, мораль властива тільки людині, тому "навіть в екологічній етиці зберігається архетипова антропоцентричність" [5, с. 176]. Повністю її уникнути неможливо – відповідальність людини антропоцентрична. Проте критика антропоцентризму й не передбачає його повного заперечення. Її суть – зміна світогляду людини, в якій вона відчула б себе рівноправною частиною усього живого, інтегрованою в природу.

Таким чином, антропоцентрична етика включає в себе не всю природу, а тільки ту її частину, яка пов'язана з безпосередньою діяльністю людини і тільки тією мірою, наскільки вона задовольняє потреби людини. Проте сьогодні наслідки діяльності людини стосуються життя всієї планети і навіть простягаються за її межі. Тому постулат антропоцентричної напрямку екологічної етики витісняється біо- та екоцентризмом. Саме ці етичні настанови стали основою для переходу від традиційної етики до етики майбутнього, зосередженої на умовах існування людства на Землі.

Оскільки центральною темою сучасної етики є вже не проблеми особистості, а проблема збереження життя на Землі, то руйнується традиційна людино-центрована ієрархія, пов'язана з поширеним еволюційним нарративом, у якому людина розглядається як найрозвиненіша форма життя. На зміну приходить ідея вступлення людини в екосистему, частиною якої вона виступає.

Найвищою цінністю в біоцентризмі визнається життя. А. Швейцер, праці якого вважаються предтечею екологічної етики, утверджує благоговіння перед життям як головною етичною настановою. На його думку, "сутність добра – збереження життя, сприяння життю, його становленню як вищої цінності. Сутність зла – знищення життя, нанесення йому шкоди, гальмування життя в його розвитку" [6]. Сучасний біоцентризм розвиває позицію А. Швейцера: благоговіння перед життям не зосереджується на житті людини чи житті тварин (чим обмежується А. Швейцер), а поширюється на всі вітальні прояви.

Вітальні прояви розглядаються у найширшому

значенні. Ще на початку ХХ ст. М. Шеллер, засновник філософської антропології, визнавав у всіх форм живого – від рослин і до людини – наявність спільного ступеня психічного, який він назвав "чуттєвим поривом" і який своєю цілеспрямованістю "відрізняється від силових полів і центрів, що лежать в основі зовнішніх стосовно свідомості образів, які ми називаємо неорганічними тілами" [7, с. 34]. Ще позбавлене усвідомлення прагнення до життя, до власного середовища, до розвитку М. Шеллер вважав першою сходинкою розвитку психічного, яка властива вже рослинам. У схожому сенсі сьогодні живається категорія "чутливість", яка виступає основоположною категорією біоцентризму. Чутливість – це телеологічна спрямованість усього живого на збереження і відтворення, властива як екосистемам, так і окремим організмам.

Існує чотири основні теоретичні настанови сучасного біоцентризму (П. Тейлор): 1) люди такі ж члени спільноти, до якої входить все живе, як і всі інші живі істоти;

2) ця спільнота, частиною якої є люди, включає систему взаємозв'язків, яка передбачає не тільки фізичні умови, але й стосунки з іншими членами; 3) кожен такий організм є телеологічним центром життя, тобто діє відповідно до власного блага; 4) люди за своєю суттю не вищі за інші організми [8, с. 61]. Отже, етика біоцентризму передбачає "повагу до природи" (П. Тейлор) та визнає життя найвищою цінністю, а його збереження – головною моральною чеснотою.

Етика екоцентризму – це етика сталого розвитку, яка проголошує взаємопов'язаність усього живого на Землі. Коріннями цей напрямок сягає етики Землі А. Леопольда, який заявляв, що всі види, включаючи людину, тривалий час еволюціонували у тісному взаємозв'язку. Центральним поняттям екоцентризму є екосфера, збереження і стабільність якої проголошується головною ціллю і цінністю. Предметом етики екоцентризму є екосистема, а метою – збереження її стабільності.

Екоцентризм – це етика сталого розвитку, вона посідає важливе місце в сучасних етичних напрямках, а також є засадничою для концепції сталого розвитку. Основою є принципом етики сталого розвитку є принцип збереження здатності природи до самовідновлення, за яким діяльність людини не повинна призводити до незворотних наслідків.

Саме екоцентрична етика сталого розвитку проголошується ООН, під егідою якої у 1997 р. була прийнята Сеульська декларація екологічної етики (таблиця). Такий документ, не єдиний у своєму роді, демонструє спробу легітимації екологічних приписів на міждержавному рівні. Адресована не тільки окремим громадянам, але й уряду, неурядовим організаціям, релігійним громадам, а також секторам промисловості та бізнесу, Декларація є свідченням перетворення відповідальності з антропо-орієнтованого принципу на соціальну вимогу. Екологічні проблеми стають глобальними, відтак екологічна етика як етика майбутнього виконує роль світоглядного чинника задля потенційного впровадження її принципів у соціальні та економічні практики сьогодення.

Таблиця

Основні принципи та настанови Сеульської декларації екологічної етики [9]

Принципи:

1. Творення духовної культури.
2. Досягнення екологічної справедливості.
3. Озеленення науки і технологій.
4. Розподіл відповідальності

Керівництво до дій

Урядам:

1. Політична координація.
2. Превентивний підхід.
3. Доступність.
4. Підтримка екологічно чистих технологій.
5. Справедливість.
6. Екологічна освіта.
7. Міжнародне співробітництво.

Закінчення таблиці

Громадянам:

8. Екологічно чистий стиль життя.
9. Активне включення.
10. Турбота і співпереживання.

Релігійним громадам:

11. Духовний підхід.

Неурядовим організаціям:

12. Інформування громадськості.
13. Роль "вартового" та зв'язок.
14. Спеціалізація та координація.
15. Регіональний екологічний активізм.

Секторам промисловості та бізнесу:

16. Екологічно "дружні" методи ведення бізнесу.
17. Розширення відповідальності.
18. Системи екологічного менеджменту.

Міжнародним організаціям:

19. Моніторинг.
20. Розробка політичних альтернатив.
21. Вирішення конфліктів.
22. Зміцнення зв'язків.
23. Спільний розвиток.

Науковим і дослідним інститутам:

24. Дослідження та розробки.
25. Міждисциплінарний підхід.

ЗМІ та комунікаціям:

26. Публікації на екологічну тематику.
27. Використання електронних медіа

Особливістю екоцентричної етики сталого розвитку є те, що вона не обмежується принципами чи настановами, а пропагує активне й свідоме ставлення громадян та організацій до природи як цілісної, живої і внутрішньо пов'язаної системи, в якій усі живі істоти є рівноправними. Етика сталого розвитку, таким чином, ґрунтується на ідеях розвитку екологічної культури і вкорінення екологічного світогляду.

Таким чином, у сучасній екологічній етиці відбувається суттєвий світоглядний поворот, який характеризується відмовою від антропоцентризму. З останнім сьогодні пов'язують типи природокористування, які не співмірні із екологічно забарвленим категоричним імперативом. Відповідальність як принцип низки сучасних етичних концепцій у межах екологічної етики здобуває новий вимір – вона позиціонується як засадничий принцип, за яким мають діяти людина та організації. При цьому сьогодні вона не зводиться до відповідальності людини за свої вчинки, а є відповідальністю перед майбутніми поколіннями. Таке смислове навантаження екологічної етики, з одного боку, демонструє парадигмальний поворот, який відбувається в загальних етичних настановах сучасності. Центром етичних роздумів стає не людина, а життя загалом або природа, відбувається перехід від антропо- до біо- та екоцентризму. З іншого боку, новим в етичних міркуваннях сьогодення є

Їх вихід на нормативний рівень. Екологічна етика перестає бути справою теорії й практики окремої людини, тепер вона розглядається як справа кожного: заклики щодо способів реалізації екологічних імперативів етики адресуються урядовим і неурядовим організаціям, бізнесовим та некомерційним структурам тощо. Внутрішня еко-етична логіка таких закликів пояснюється тим, що дотримання принципів екологічної етики сьогодні є умовою збереження життя на Землі. І в цьому сенсі відповідальність здобуває нових, глобальних вимірів, на протипагу традиційним – індивідуальним.

Galyna.ilyna@gmail.com).

Інформація об авторе

Ільїна Галина Владимировна – канд. філос. наук, доцент кафедри менеджмента інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка (03022, г. Київ, ул. Васильківська, 90а, e-mail: Galyna.ilyna@gmail.com).

Information about the author

H. Ilyina – Candidate of Sciences in Philosophy, Associate Professor of Innovative and Investment Activity Department of Taras Shevchenko Kyiv National University (90a, Vasylykivska St, 03022, Kyiv, Ukraine, e-mail: Galyna.ilyna@gmail.com).

Рецензент

докт. екон. наук,

Стаття надійшла до ред.

професор Ястремська О. М.

17.10.2012 р.

Література: 1. Йонас Г. Принцип відповідальності – до засад етики майбутнього / Г. Йонас // Етика майбутнього ; за ред. Г. Майєра, С. Міллера. – К.: Вид. "Основні цінності", 2003. – С. 23–40. 2. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас. – К.: Лібра, 2001. – 400 с. 3. Рау Й. Принципи політики, відповідальної за майбутнє індустріальної цивілізації / Й. Рау // Етика майбутнього / за ред. Г. Майєра, С. Міллера. – К.: Вид. "Основні цінності", 2003. – С. 150–167. 4. A feissa H. S. The transformative value of ecological pragmatism. An introduction to the work of Bryan G. Norton [Electronic resource] / H. S. A feissa. – Access mode : <http://sapiens.revues.org/88.5>. Березюк Д. О. Екологічна етика : навч. посібн. / Березюк Д. О., Мальований М. С., Дячок В. В. та ін. – Львів : Бак, 2010. – 268 с. 6. Швейцер А. Проблема етики в ході розвитку людської життя [Електронний ресурс] / А. Швейцер. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Schweitzer/Prob_Etik.php. 7. Шелер М. Положення людини в космосі / М. Шелер // Проблема людини в західній філософії. – М.: Прогрес, 1988. – С. 31–95. 8. Curry P. Ecological ethics : An introduction / P. Curry. – Cambridge : Polity, 2006. – 173 p. 9. Seoul Declaration on Environmental Ethics [Electronic resource]. – Access mode : http://www.nyounep.org/wed_eth.htm.

References: 1. Yonas H. Pryntsyp vidpovidalnosti – do zasady etyky maibutnioho / H. Yonas // Etyka maibutnioho ; za red. H. Maiera, S. Miller. – K. : Vyd. "Osnovni tsinnosti", 2003. – Pp. 23–40. 2. Yonas H. Pryntsyp vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii / H. Yonas. – K. : Libra, 2001. – 400 p. 3. Rau Y. Pryntsypy polityky, vidpovidalnoi za maibutnie industrialnoi tsyvilizatsii / Y. Rau // Etyka maibutnioho ; za red. H. Maiera, S. Miller. – K. : Vyd. "Osnovni tsinnosti", 2003. – Pp. 150–167. 4. A feissa H. S. The transformative value of ecological pragmatism. An introduction to the work of Bryan G. Norton [Electronic resource] / H. S. A feissa. – Access mode : <http://sapiens.revues.org/88.5>. Bereziuk D. O. Ekolohichna etyka : navch. posibn. / Bereziuk D. O., Maliovani M. S., Diachok V. V. – Lviv : Bak, 2010. – 268 p. 6. Shveytser A. Problema etiky v khode rozvitiia chelovecheskoy zhyni [Electronic resource] / A. Shveytser. – Access mode : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Schweitzer/Prob_Etik.php. 7. Sheler M. Polozhenie cheloveka v kosmose / M. Sheler // Problema cheloveka v zapadnoy filosofii. – M. : Progress, 1988. – Pp. 31–95. 8. Curry P. Ecological ethics : An introduction / P. Curry. – Cambridge : Polity, 2006. – 173 p. 9. Seoul Declaration on Environmental Ethics [Electronic resource]. – Access mode : http://www.nyounep.org/wed_eth.htm.

Інформація про автора

Ільїна Галина Володимирівна – канд. філос. наук, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності Київського національного університету імені Тараса Шевченка (03022, м. Київ, вул. Васильківська, 90а, e-mail:

